

SZŐCS LEVENTE

FIATAL SZÉKELYFÖLDI KÉZMŰVESEK TEVÉKENYSÉGE, MEGÉLHETÉSI STRATÉGIÁI¹

BEVEZETÉS

A mikor arra a feladatra vállalkoztam, hogy a mai székelyföldi fiatal kézművesek megélhetési stratégiáinak kutatásába kezdek, annak tudatában véltem magam, hogy az általam már korábban, személyesen is ismert egyének, kézművesek személyiségébe és munkásságába, valamint egyik-másikuk életvitelébe való betekintés elégséges kiindulópont lehet egy ilyesfajta kutatás elkezdéséhez. A kutatás elkezdésekor azonban már világossá kezdett válni, hogy e látszólag egyértelmű téma számtalan olyan kérdéskört szippanthat magába, mely első látásra nem dereng fel a kutatást naivan eltervező előtt. Célom kezdetben az volt, hogy megvizsgálom, miért választ egy mai fiatal olyasvalamit tevékenységként vagy megélhetési forrásként, ami a kézművesség fogalmával írható le. Miért fontos ezt vizsgálni? Mert úgy tűnik, a kézművesség mint gazdasági tevékenység a legtöbb esetben bizonytalan megélhetési forrás. Mégis, jelen pillanatban több olyan székelyföldi fiataalt ismerek, aki a közelmúltban jól fizető állását hagyta ott, hogy kézműves tevékenységből éljen, gyarapodjon. Ezen kézművesek ugyanakkor közösséget kezdenek formálni. Egyesületet, érdekvédelmi szervezetet hoznak létre, avagy csak tudnak egymásról, kapcsolatokat ápolnak egymás között: egyértelmű, néprajztudományi szempontból pedig vizsgálható és bizonyítható, hogy a mai (s értem itt az 1989-es forradalom utáni) székelyföldi kézműveseknek kialakulóban, illetőleg ha már kialakult, akkor változóban, fejlődésben van egy sajátos szubkultúrája. Egy olyan szubkultúra, melyet megfigyelni évek kérdése lenne, leírni pedig hálás, ám igen nagy terjedelmű munka lehetne. Jelen tanulmány erre nem vállalkozhat, hanem ehelyett a maga szerény módján valamiféle „előtanulmány” szeretne lenni, egyfajta kérdésfelvetés, illetőleg néhány lehetséges válasz, pontosabban „elő-eredmény” megfogalmazása.

1 Készült az MTA Határon Túli Magyar Tudományos Ösztöndíjprogram támogatásával.

A kérdéskör, a székelyföldi fiatal kézművesség mint tevékenység és mint megélhetési forrás, mint mondtam, igen bonyolult. Első látásra például maga a *Székelyföld* megfelelően körülhatárolható, földrajzi terület. Ámde máris problémába ütközünk, ha tisztázni szeretnénk, hogy egyáltalán ki számít *székelyföldi kézművesnek*. Aki ott született? Ebben az esetben székelyföldi kézműves-e az, aki a Székelyföldön született, de máshol végzi az ott megtanult mesterségét? Illetőleg székelyföldi kézműves-e az, aki mondjuk nem székely születésű, vagy ha úgy tetszik, nem székely identitású, de Székelyföldön végzi tevékenységét? Székelyföldi kézműves-e az, aki olyasvalamit művel, amit Székelyföldön rajta kívül senki más?

Ezen alapvető kérdések azonban még csak a kezdetét jelentik a kutatás problematikájának. Mindezen kérdéseket ugyanis úgy vetettük fel, hogy közben biztosak voltunk a *kézművesség* fogalmának egyértelműségében. Miért is ne lennénk, hiszen a néprajzi szakirodalom támpontokat nyújt ehhez, mondhatnánk. Mégis, akárhányszor találtam szemben magam az elmúlt időszakban egy-egy fiatal kézműves munkásságával, a kérdéskör mindannyiszor újabb és újabb kérdéseket vetett fel.

A legóvatosabban mindezek mellett a *fiatal* fogalmával kellett foglalkoznom. Banális kérdések ugyan, de a kutatás számára rendkívül jelentős kérdéseket vetnek fel: ki számít fiatalnak? A születési adatokhoz viszonyított évszám, az egyén identitása, esetleg a társadalom mint az egyén környezete határozza-e meg, hogy egy egyén mettől meddig számít fiatalnak? Netán a szakirodalomban kellene elmélyedni, és onnan kihámozni ezt? Vagy az adott egyén közvetlen közelében puhatolózni afelől, hogy ő éppen most fiatal, vagy még gyermek, netán már felnőtt? És ott van a történetiség is, mint szempont. Hiszen ha fiatal kézművesről beszélünk, akkor beszélhetünk akár olyanról is, aki az 1950-es években volt fiatal. S mint látni fogjuk, érdemes is beszélni ilyenről.

Végül, a *tevékenység* fogalmához társított kérdéskör: a *megélhetés*. A tanulmány címét én magam fogalmaztam meg, mégis érzem, hogy nem egyértelmű: gazdasági jellegű fogalom-e, vagy netán valamilyen társadalmi státust jelölő terminus a megélhetés? Jól tudom, hogy mindkettő, mégis fel kell tennem a kérdést, hiszen ez is igen tanulságosnak bizonyulhatott már első látásra.

Mindezen kérdéseket felvetve, az elvégzendő feladatot ijesztően nehézé dúsitotta ugyanakkor az a tény, hogy jelen pillanatban meglehetősen sok fiatal kézműves tevékenykedik a Székelyföldön. Elég csupán egy sétát tenni Székelyföld ma legnagyobbinak mondott kézműves vásárában, Sepsiszentgyörgyön, az évről évre megrendezett Szentgyörgyi Napok részét képező mustrán, máris látszik, milyen sok fiatal mennyire változatos tevékenységet folytat, és mennyire változatos az is, hogy ebből hogy an tud megélni. Van, aki csak a kézművességből él, van, akinek ez csupán kiegészítő keresete.

Éppen ezért a legjobb kiindulópontnak az *esetelemzés* módszerét találtam. Az imént megfogalmazott kérdésekbe való túlságosan elméleti belebonyolódás helyett, a kutatás során megismert kézművesek közül két olyan személyt választottam, akiknek tevékenységét közelebbről megvizsgálva, a felvetett kérdésekre *esetleges*, de tanulságos, és a továbblépéshez fontos válaszokat kaphatok. Jelen tanulmány két, népi textíliával foglalkozó, eltérő korú gyergyói asszony egymással kölcsönhatásba lépő tevékenységét, sorsát taglalja: a kézműves tevékenységét a 2000-es évek elején elkezdő, *nővényi festéssel* foglalkozó, 1966-ban született Páll Etelkát, illetőleg az általa megkeresett és tevékenységébe bevont, 1939-ben született, fiatalon *szövőnővé*, *szövőasszonnyá* lett Portik Erzsébetét.

Kettejük viszonya, közös munkájuk igen tanulságosnak bizonyult a kutatásom során. Két generációbeli nőről van szó ugyanis, akik a maguk idején, *fiatalon* váltak kézművéssé. Portik Erzsébet akkor, amikor a szintén „fiatal” néprajztudomány éppen a paraszti társadalom átalakulásán sopánkodott, Páll Etelka pedig 35 évesen, közvetlenül az 1989-es forrada-

lom után. Eltérő életútjuk együttal tehát megmutatja azt is, hogy a kézművesség a mai és az egykori fiatal számára különböző kontextusokban, mégis valami hasonló eredménnyel szolgált a megélhetést illetően, itt, a Székelyföldön, azon belül Gyergyószentmiklóson.

De mindenek előtt néhány fogalom tisztázása elengedhetetlen a továbblépéshez.

FOGALMAK

KÉZMŰVESSÉG

Amikor először találkoztam Páll Etelkával, véletlenül *népművésznek* tituláltam. Azonnal, a tőle megszokott vehemenciával tiltakozott: márpedig ő *kézműves*, nem *népművész*. Páll Etelka tette világossá számomra, hogy nem csak a szakirodalom, hanem maga a néprajzi szakirodalom „tárgya”, a két kezével dolgozó ember is immár igényt tart arra, hogy a fogalmak között valamiféle rend legyen. Páll Etelka akkor, azt hiszem, a Romániai Magyar Népművészeti Szövetségre gondolt. Az ő idegenkedése a népművészet szótól nem annyira definícióbeli, mint inkább gyakorlati jelentéssel bír: az említett szervezet nem tett rá jó benyomást, úgy érezte, hogy kihasználják, ezért félreállt, elhatárolta magát. Ő teszi a dolgát, szokta emlegetni, őt ne zsúrizzék, hagyják őt békén. Vásárokra nem jár, megrendelésre dolgozik, illetőleg amikor ilyen eseményre elmegy, akkor nem portékát árulni megy, hanem mesterségbemutatót tartani. Amolyan küldetéseként fogalmazza meg, hogy a most már egy generációval fiatalabbak, azaz a mostani fiatalok és gyermekek továbbvigyék azt az örökséget, amit ő elevenített fel.

Ezen a ponton tehát a néprajztudomány népművészettel kapcsolatos definíciója nem feltétlenül tudja megállni a helyét. A *Magyar Néprajzi Lexikon* a paraszti társadalomhoz köti a fogalmat, mely a hagyományos falusi társadalom átalakulásával egyenes arányban szorul háttérbe. Ember és tárgy viszonya változik, megszűnnek bizonyos szakrális vagy rituális jellegű vonatkozások ebben a tekintetben, tárgyi világát az ember folyamatosan átalakítja, annak szabályrendszerét modernizálja (Fél–Hofer–Csilléry 1980: 742–749.) A népművészeti alkotás ugyanakkor hagyományos néprajztudományi szempontból ambivalens: funkciója elsődlegesen gyakorlati, ám emellett esztétikai funkcióval rendelkezik, reprezentatív egy adott paraszti társadalomra nézve, a népi tárgyalakotás művészi voltát, készségét bizonyítja. Ez a fajta szemlélet személytelennek írta le a nép művészetét: a közösség egyhangú alkotó. A használati tárgyak dekoratív volta eszerint nem más, mint a parasztság művészi alkotótevékenységének eredménye (Domanovszky 1981: 7.) Egy adott tárgyalakotó közösség ugyanakkor valóban korlátozza a különböző mértékben tehetséges tárgyalakotó embert: a tárgyalakotás egyéni jellege csupán az adott, szokásban lévő motívumok meghatározott mértékű variálhatóságát, színekombinációk bizonyos szintű egyéniesítését engedte meg (Máté 1988: 107.) A székely festékes, amint arról a további fejezetekben szó lesz, különleges helyet foglal el ezen hagyományos néprajzi szemmel megközelített tárgycsoportban: a huszadik század elején semmilyen gyakorlati funkcióját nem sikerült leírni, csupán csak státuszszimbólum volt egy-egy székely család számára. A birtokolt székely festékesek száma egy-egy család módosságát mutatta, s mint ilyen, márcsak azért is nem használták hétköznapokban, hogy értéke ne romoljon, amúgy is lazán szótt állagánál fogva ne menjen tönkre időnap előtt. Mint ilyen, igen ritka tehát a maga nemében egy olyan társadalomban, ahol a hagyományos életvitel meghatározta a tárgyak funkcionalitását, gyakorlatias jellegét.

A *Magyar Nagylexikon* értelmezésében a „kézművesség: szűkebb értelemben kéziszerszámokkal v. elemi erővel meghajtott gépek segítségével folytatott, szakképesítéshez kötött ipari tevékenység; tágabban idetartozik a képesítéshez nem, csak engedélyhez kötött háziipari tevékenység is. A kézműves a fogyasztó számára saját v. a megrendelő anyagából, olykor vásárolt nyersanyagból készíti termékeit hagyományosan elsősorban pénzbeli v. terménybeli ellenszolgáltatásért. A szűkebb értelmű kézművesség nagy ágai: az élelmiszer- és vegyipar (pl. a molnárok, pékek, mézeskalácsosok, mészárosok, hentesek, szappanosok, olajütők tevékenysége), a bőrkikészítés és bőrművesség, valamint szőr-, szaru- és csontfeldolgozás (tímárok, tobakosok, vargák, csizmadiák, szíjgyártók, nyergesmesterek, kapcakészítők, szücsök, kefekötők, fésűsök munkái), a fémművesség (kovácsok, lakatosok, bádogosok, réz- és bronzművesek, drótosok, késesek, köszőrűsök tevékenysége), a bányászat, a textilfeldolgozás és a textilipar (szürcsapók, -szabók, takácsok, posztosok, szabók, gombkötők, kékfestők, stüvegesek, kalaposok, kapcakötők, kötelesek tevékenysége), a fafeldolgozás (ácsok, hajóácsok, asztalosok, kádárok, kerékgyártók, esztergályosok, csutorások), az agyagművesség, föld- és kőfeldolgozó ipar (fazekasok, kályhások, kőművesek, kővágók, kőfaragók, üvegesek tevékenysége), gyékény, szalma, vessző és más növényi anyagok feldolgozása. A háziipari tevékenységek körébe tartozik pl. a hímzés, a szövés, a varrás, a faipar. A parasztság anyagi kultúrájának összetevői (termelőeszközei, háza, lakásberendezése, ruházata stb.) az általános munkamegosztás fokozatos kiépülése során specialisták, háziiparosok, kézművesek terméke.” (Glatz 2000: 865.)

A szövést a definíció a *háziipar* kategóriájába sorolja. Márpedig Portik Erzsébet és családja ennél „komolyabban” üzte ezt a mesterséget, épp az említett definíció szerint, erre később térünk majd ki. De előrevetítenék annyit, hogy az ő esete mutatja, pusztán a definícióra hagyatkozni nem lehet. Sőt, azt is bátorodom megjegyezni, hogy ez a meghatározás erősen kiegészítésre szorul.

A *Magyar néprajz* a következő terminológiát sorolja fel:

„*Specialista* – olyan személy, aki szakképesítés nélkül bonyolult munkák elvégzésére, irányítására alkalmas, ezt a képességét a közösség is számon tartja, igényli. Az ilyen személyek azok közül kerülnek ki, akik az egyes házi munkákban – faragás, szövés, varrás-hímzés, szappanfőzés stb. – különös adottságokkal és jártassággal rendelkeznek.

Háziiparos – olyan személy, aki termékeit maga, illetve családtagjai segítségével, külső munkaerő igénybevétele nélkül, kézi erővel állítja elő otthonában, a rendszerint saját maga által gyűjtött, vásárolt nyersanyagokból mások számára is. Tevékenysége hatósági engedélyhez kötött, de szakmai képesítés ehhez nem szükséges.

Kézműves-iparos – valamely szakképesítéshez kötött iparág művelője, aki kéziszerszámokkal, elemi erővel meghajtott gépek segítségével folytat termelőtevékenységet a fogyasztó számára. A feldolgozott anyag lehet a sajátja vagy a megrendelőé, díjazása pénzben vagy természetben történik. *Kisiparos* – kéziszerszámokkal és mesterséges energiával meghajtott egyszerűbb gépekkel végez áruterelő ipari tevékenységet, többnyire magántulajdonban lévő saját műhelyében. Tevékenysége képesítéshez kötött, a nyersanyagot pénzért vásárolja és termékeit is pénzért értékesíti.

Kontár – az, aki valamely képesítéshez kötött ipart engedély nélkül űz. A céhes világban kontár, himpellér névvel bélyegezték meg a céhen kívül dolgozó mestert, legényt és az ilyeneknél szakmát tanult személyt is. A kontárokat a piaci értékesítésben, munkávalalásban korlátozták, sokszor hatóságilag is tiltották tevékenységüket.” (Domonkos 1991: 12.)

Azt kell hogy mondjam, e definíció szerint sok ma dolgozó fiatal kézműves kontár. Ugyanis a hatályos törvények alapján minden ilyen tevékenységnek Romániában jogi háttérre kell legyen, valamilyen magánvállalkozás formájában. Ez azonban olyan anyagi terheket ró ki az egyéni vállalkozókra, amelyeknek igen nehéz megfelelni a jelenlegi gazdasági helyzetek közepette (s itt nem feltétlenül a gazdasági válságra gondolok). Így hát gyakori, hogy kézműves vásárokon egy-egy fiatal kézműves retteg a gazdasági ellenőrök megjelenésétől... Miközben munkája rendkívül értékes és kelendő.

A növényi festőt, tudniillik azt a személyt, aki növényeket gyűjt, azokból főzetet készít, mellyel gyapjúfonalat színez, s ezt eladja vagy felhasználja, hová helyezzük ebben a kontextusban? Erre talán az adhat választ, hogy a növényi festés mint olyan hajdanán valóban nem kézművesség volt, hanem sokak által gyakorolt, általánosan elterjedt praktika. Még csak háziipar sem volt valószínűleg, hiszen a növények begyűjtése és felhasználása aligha volt különösen nehéz feladat. Kézművességgé a szó mai értelmében úgy válhatott, hogy előbb teljesen kiveszett a népi gyakorlatból, azután pedig specialisták, mint esetünkben Páll Etelka, újra megtanulták és gyakorolni kezdték ezt a gyapjufestési módot – immár, ismétlem, specialistaként, ritka tudást birtokló kézművesként. Amúgy a növényi festő termékei között hiába keresünk valamilyen hagyományos értelemben vett népi esztétikai minőségű tárgyat. Az viszont kétségtelen, hogy a Páll Etelka által festett gyapjúfonál rendkívül szép színekben pompázik – sárgás, barnás és zöldes árnyalatokban. De megengedett-e ez a szubjektív vélemény egy ilyesfajta tudományos kutatás során? Nos, annyiban megengedett, amennyiben elhiszik nekem, hogy számtalanszor voltam jelen olyankor, amikor vásárlók vagy érdeklődők mondtak hasonlót. Általánosságban azt szokták mondani ilyenkor, hogy ezek a színek barátságosak a szemnek, nem kirívóak, nem hivalkodóak.

Ezek után összegezzük: Páll Etelka növényi festés hagyományos módszerével gyapjúfonalat színez. Így az ő munkásságának terméke a színezett gyapjúfonál, melyet nem csupán saját maga céljaira készít, tehát nem csak textilt szövet belőle, hanem mások számára nyersanyagként értékesíti is. Csupán ereje, ideje szab határt annak a mennyiségnek, melyet előállít. Kizárólagos jövedelemforrása ez a tevékenység, illetőleg a székely festékesek szövése vagy megbízottak által való megszövetése és értékesítése. Jogi hátterét magánvállalkozása képezi. A fenti definíciók szerint tehát kézműves. Ugyanakkor saját magát is határozottan annak vallja, és itt érkezünk el egy fontos kérdéskörhöz, az identitás kérdésköréhez.

RÉGIÓ, REGIONÁLIS IDENTITÁS – SZÉKELYSÉG

Páll Etelka és Portik Erzsébet esetében a székely identitás nem kérdéses. Meg sem lehetne kérdőjelezni, hiszen mindketten itt születtek, a Székelyföldön, és itt élték életüket mindig is. Kézműves tevékenységük ugyanakkor szintén hangsúlyosan székely, hiszen termékük, a növényi festéssel színezett, helyileg termelt gyapjúból előállított székely festékes, ami a Transylvania Authentica védjegyet is elnyerte nemrég, tipikusan hagyományos népi textília. Mégis, egy pillanatra el kell időznünk a regionális identitás kérdéskörénél.

A régió fogalmának értelmezését Pierre Bourdieu és Anssi Paasi az identitással hozza összefüggésbe. A régió e szerzők szerint nem elsődlegesen földrajzi jelenség, hanem számos kulturális összefüggés (történelem, politika, szépirodalom) terméke, szociológiai, szociálpszichológiai, antropológiai entitás, tehát emberi, dinamikus társadalmi kategória (vö. Bourdieu 1985, Paasi 1989). A régió értelmezésének kulcsfogalma a reprezentáció, az a szimbolikus cselekvés, mely a magukat az adott régióhoz soroló csoportok érdekeviszonyait szolgálja. A reprezentáció szellemi (mentális) és tárgyi síkon egyaránt létrejön, voltaképp a reprezentáció hozza létre a régiót magát, emellett egy adott földrajzi területet sokszor éppen a történeti, szociológiai, antropológiai kutatás értelmez régióként (Bourdieu 1985: 17). Ebben a megközelítésben is, a székely festékes tipikusan regionális identitást reprezentáló kézműves termék. Sőt, olyan, mely hangsúlyosan alkalmas a reprezentációra: egyszerre képviselheti adott esetben az egész székelységet. Egy-egy kiállításon, vásáron tehát ezen impozáns termékek láthatóan képesek a maguk tárgyi valóságában létrehozni azt a mentális síkot, mely a Székelyföldre asszociál.

Arjun Appadurai a kapcsolatokat és kontextusokat érti a lokalitás fogalma alatt. A szubjektum rituális viselkedési stratégiáknak köszönhetően lokalizálódik, az időtartam és térbeli kiterjedés ritualizációja lokális gyakorlat során termeli a lokális szubjektumot. Ugyanakkor egy lokalitás vagy régió sohasem értelmezhető a határok (a szomszédság), valamint a globalitás kontextusainak figyelmen kívül hagyásával (vö. Appadurai 2001). Ilyen rituális viselkedés az is, amikor Páll Etelka tudatosan fog hozzá egy régi székely hagyomány felelevenítésének. Bevezeti magát a *székely festékes* fogalmát is, amit amúgy a vidéken már rég nem használnak, helyette az *aggatásos*, de főként a *rakottas* kifejezést használták a huszadik század során. A „határok”, a „szomszédság” ugyanakkor megfogalmazódik olyankor, amikor arról beszélünk, hogy a szomszédos népeknek is van vagy volt hasonló textíliájuk, csupán ebben és ebben a tekintetben (színben, mintakincsben) különbözött a szóban forgótól. A székely festékes székely jellegét pontosan az hangsúlyozza, hogy például a máramarosi románoknak, vagy a dobrudzsaiaknak is van ehhez hasonló textiltípusuk.

Wolfgang Kaschuba *Bevezetés az európai etnológiába* (Kaschuba 2004) című könyvében foglalja össze az identitás mibenlétének számunkra, azaz a mai kézműves identitás vizsgálatához szükséges, lényeges vonásait: az egyén identitása egyszerre feltételezi az énnel és a közösséggel való azonosságot, mint két egymásba fonódó jelentésszintet, mely összefonódás végső soron azt eredményezi, hogy az ember képes önmagát környezetébe beilleszteni. Az identitás ugyanakkor csakis társadalmi gyakorlatként értelmezhető, mely konkrét kommunikatív és interaktív viselkedésbe való átültetése révén magában hordozza a mások nézőpontját is, ebből kifolyólag állandó változás alatt van, az egyénnek állandóan fent kell tartania az egyensúlyt a saját magáról alkotott kép és a mások által róla kialakított kép között (Kaschuba 2004: 115–117). Friedrik Barth hívja fel a figyelmet arra, hogy a kortárs nézőpontok szerint a kultúra fogalmát a folytonos áramlás, az ellentmondásosság, az inkohérensia és a megosztás heterogenitása jellemzi. Az identitásérzet éppen ezért az egyénnek a világban való cselekvése és a másokkal való interakciói során alakul. A globális kontextusokat éppen ezért, összegzi Barth, az egyéni tapasztalat felől ajánlatos megközelíteni (Barth 1996: 6–24). A regionális identitásról beszélve ugyanakkor egy másik fontos szempontot is figyelembe kell venni: a kultúra területiális felfogásának problematikájáról Niedermüller Péter beszél, a transznacionális fogalmi keretektől (Niedermüller 2005, 2006). A territórium (hely, lokalitás), a kultúra és a csoport fogalmainak szigorú összekötése a modern társadalomtudományok alapvető feltételét képezte, a mobilitás változásai azonban új megközelítéseket tettek szükségessé. A mi esetünkben ez azt jelenti, hogy a regionális identitást nem emelhetjük ki a személyes, vagy a kollektív identitás egyéb kontextusai közül.

Ezen elméletekből kifolyólag feltételezhetjük, hogy egy kézművest nem csupán az tesz kézművéssé, hogy bizonyos, a szakirodalom definíciójának is eleget tevő tevékenységet folytat, hanem az, hogy ő saját magát kézművesnek vallja, illetőleg környezete annak ismeri el, természetesen a kézművesség fogalmának általános elterjedt mai értelmezése szerint. A kézműves termék vásárlása sokszor rituális cselekedet: a vásárlók nem bolti tömegterméket, hanem egyedül akarnak, azt kívánják ajándékba adni, vagy hasonlók. Ennek természetesen a kézműves is tudatában van. Olyan specialistává avatja környezete, aki képes olyan terméket előállítani, amivel a fogyasztó reprezentálni tud mások előtt valamit. Nem feltétlenül nemzetiségi identitásra gondolok, hiszen számos mai fiatal kézműves termel kevésbé hagyományos terméket. Inkább arra szeretném felhívni a figyelmet, hogy a kézműves termék vásárlása valamiféle pozitív irány felé haladást jelent a vásárlók szemszögéből. Ennek vizsgálatát érdemes lenne széles körben elvégezni, s ez ismét egy olyan hatalmas feladat, mely a következő évek, évtizedek során talán segít megértetni azt, hogy a kézművesség mit tud ajánlani a fiatalok számára a jövőre nézve.

FIATALSÁG

Kik tehát a fiatalok? Nyilvánvalóan vannak erre társadalmi normák: már nem gyermekkorban, de még nem érett felnőttkorban levő személyek, akik esetleg házasság előtt vannak, avagy friss házások stb. Egy nemrégiben, a témában elhangzott konferencia, valamint ennek kötetben megjelent anyaga pontosan erre a problémára tér ki (Keszeg–Pozsony–Tötszegi szerk. 2009). Igen tanulságosan fogalmazta meg a mai fiatalság etnológiai behatárolhatóságát ebben a kérdéskörben Jocelyne Bonnet-Carbonell. Összegzésében elmondja, hogy a fiatalság elsősorban a serdülőkor és a házasság közötti időszakot jelöli az etnológiában. Ugyanakkor nem lehet csupán az életkorhoz kötni e fogalmat: a fiataloknak akként is kell viselkedniük, következésképp a társadalom szubkultúráját kell alkotniuk, azáltal, hogy egymással érintkezve, kommunikálva, fiatalságukat valamilyen formában önmaguk vagy mások számára reprezentálják. E komplex kérdéskör számunkra lényeges eleme az, hogy a társadalmi struktúrák változása hozza magával a fiatalság mint életszakasz kinyúlását, hosszabbodását: „Mint soha eddig, a fiatalkor, a fiatalság időtartama megnyúlt az egyes egyének életében. Ennek egyik oka az apai és anyai felelősség vállalásától való többé-kevésbé tudatos félelem, másik oka a szakmai életbe való belépés nehézsége.” (Bonnet-Carbonell 2009: 62.) A fiatalság a harmincas életkorig nyúlik ki napjainkban, összegzi a tanulmány. Íme tehát, milyen fontos a fiatalság mindenféle szempontjából, azaz a fiatalság körébe való tartozás, a fiatalság mint identitás, illetőleg a fiatalság mint néprajzi fogalom szempontjából egyaránt a *szakmai élet* fogalma, körülményei, egyáltalán minden, amit ez a kérdéskör érint. Itt jutunk el a *megélhetés* fogalmáig.

TEVÉKENYSÉG ÉS MEGÉLHETÉS

E két fogalom egész egyszerűen ott függ össze, hogy bizonyos tevékenység, legyen az jelen esetben a *munka*, megélhetést biztosít az egyén, vagy annak családja számára. Az imént említett helyzet, a szakmai életbe való behelyezkedés mint a megélhetés biztos forrása tehát nehézségeket szül a fiatalság számára, olyannyira, hogy kitolja a fiatalság mint életszakasz határait is.

Számunkra itt válik relevánssá a Páll Etelka, és rajta keresztül Portik Erzsébet esete a fiatalkori kézművességgel. Egyrészt: Páll Etelka fiatalon, harmincas éveiben kezd hozzá egy olyan kézműves ágazathoz, melyet addig nemhogy közvetlen közelében, hanem tágabb környezetében sem gyakorol senki. Ez lenne a *növényi festés*. Viszonylag hamar sikerül elindítania egy olyasfajta kézműves tevékenységet, melynek másik oldala a *szövés*. A kettőt össze téve pedig létrehozza a saját maga *székely festékesét*, mint egyedi terméket, melyet a lehető leghagyományosabb formában igyekszik előállítani. Ehhez pedig, s ez nagyon fontos, olyan példákra talál, nevezetesen Portik Erzsébetre, aki szintén fiatalon, sőt, szinte gyermekként kezdte tevékenységét, csupán csak egy generációvak előtte, s akinek ez a fiatalon vállalt szakma élete sikerévé vált, hiszen idős korára is megérhette, hogy még mindig ismert és keresett szövőasszony, átvészelve a huszadik század második felének mindenféle viszontagságait.

Az, hogy mit jelent a *megélhetés*, rendkívül szubjektív fogalom. Szerencsétlenségem, hogy akárhányszor igyekeztem rákérdezni erre Páll Etelkától, midannyiszor olyan választ adott, ami további kérdéseket burjánztatott szanaszét. Hogy ezt megértsék, röviden el kell mondanom életvitelét, erre azonban a továbbiakban kerül sor. Amint a mellékelt interjúból

kiderül, Portik Erzsébet számára a szövésből való megélhetés nem jelent különösebb anyagi jólétet, de a jól gyakorolt mestersége biztonságot adott neki, a folyamatos megrendelések révén. És nem elhanyagolható tény, hogy mindezzel kapcsolatban elmondja, szerencsés, hogy abból élhet meg, amit fiatalon megszeretett és élete során művelhetett.

Páll Etelka esetében ez a kérdés kicsit másképpen vetődik fel. Nyilván a megélhetés céljából fogott hozzá tevékenységéhez, de egyáltalán nem célja például a „meggazdagodás”. Nem csupán anyagi hasznot kíván termelni, elmondása szerint, hanem szellemi értéket is. Ezt talán bizonyítja az a nagyszámú, immár egy fél, vagy tán egy egész generációval utána járó fiatal, akit maga köré gyűjtött, akiket tanít. A Portéka Egyesület, mely pontosan ebből a célból jött létre, s melynek alapító és oszlopos, jelen pillanatban pedig már sajnos szinte egyedüli aktív tagja, Gyergyószentmiklós város számos kulturális eseményének, rendezvényének állandó szereplője az utóbbi időben.

Páll Etelka a mai gyergyói fiatalság egy kis csoportjának ugyanúgy válik lassan példaképpé, mint ahogy Portik Erzsébet lehetett a Páll Etelka számára példakép. Tegyük hozzá azt is, hogy a fiatalokkal állandó kapcsolatban lévő Páll Etelka, aki ráadásul mai napig hajadon, saját fiatalságát még azon a határon túlra is nyújtotta, amit a fenti fejtegetésben vázolunk. Tíz-húsz évvel fiatalabb generáció veszi állandóan körül, mindennapi életvitelében is, lakásán gyakran lehet látni eszmecsere, baráti beszélgetésre összegyűlt fiatalokat. Ebben természetesen nevelt lányának is szerepe van. Nevelt lányát, Benedek Katalint ugyanakkor sikeresen beavatta tevékenységébe, így Katalin is Portik Erzsébet tanítványává vált, főként a festékesek szövését gyakorolja egyre nagyobb sikerrel.

PÁLL ETELKA SZÉKELY FESTÉKESEI

A továbbiakban szeretném bővebben bemutatni Páll Etelka fiatal kézművesként kezdett tevékenységét, s annak eredményeit. A székely festékesekkel való foglalkozását tudatos célokat megfogalmazva kezdte el, tudatosította magában, hogy helyi, hagyományos népi textíliákat szeretne készíteni. Serdülőkorában mindenféle textillel kapcsolatos tevékenység iránt érdeklődött, varrni tanult, egy ideig egy helyi szövetkezeti vállalatnál is dolgozott. Temperamentuma azonban végig arra sarkallta, hogy saját lábára álljon, a lehető legnagyobb mértékben függetlenítse magát, szabad életre vágyott, vállalva annak minden nehézségét. Lássuk előbb azonban, mit is takar a *székely festékes* fogalma, hogyan jelenik meg a szakirodalomban, egyáltalán mi az a hagyomány, aminek felelevenítésére vállalkozott.

A SZÉKELY FESTÉKES EREDETE, HASZNÁLATA

A festékes egykori elterjedtségével kapcsolatosan Szabó T. Attila a 17–19. századi levéltári források alapján a székely szőnyeg, festékes, székely festékes, paraszt festékes, tarkás festékes, székely kilim (kelim), kilim szőnyeg, esetenként székely kecske, kecséske megnevezéseket sorolja fel (Szabó 1956). Csíkbán, Gyergyóban a burjános (burjánys), rakottas, aggatásos megnevezéseket használták. Történeti adatok alapján bizonyossá tehető, hogy a festékes néhány száz évvel ezelőtt az egész Székelyföldön elterjedt, sőt, Erdély más részein is használatban

volt. Legkorábbi írásos említése 1627-ből és 1628-ból (Kolozsvárról és Bodoláról) származik. A csíki székely festékesről, Farkas Irén kimutatása szerint, a 17. század második felétől tesznek említést a levéltári források (Farkas 1998). A székely festékes tanulmányozása a korai, a 20. század elején kezdődő kutatásokon alapszik. Viski Károly 1928-ban tette közzé Székely szőnyegek. Tizenhat színes táblával című rövid leírását, melyben ezt írja: „A festékes anyaga gyapjú, melyet a székely gazda maga termel s a ház asszonynepe fon, sző meg. Festékest csak akkor szőnek, ha telik rá, ha már készen van annyi harisnyaposztó, amennyi a megfelelő ruhafélékre szükséges. [...] A székely szőnyegek, azaz festékesek anyaga tehát gyapjúfonál, melyet otthon festenek meg. A régi szőnyegek fonalfestéke kétségkívül növényi volt, a ma mindenütt kapható kátrányfesték divatja előtt.” Funkcióját tekintve elmondható, hogy a festékest valószínűleg padlószőnyegként sohasem használták, ehelyett ágy- és asztalterítőként, rúdilepedőként, falvédőként szolgált. Ennek elsősorban az az oka, hogy a székely festékes szövése, elkészítése fényűzősszámba ment. A festékesek száma egy háznál a vagyoni állapot mértékét is jelezte. Emellett általában vékony és laza szövésű volt, így a padlón való használat 10–20 év alatt tönkretette volna, ezzel szemben, megkímélve 150–200 évig is eltartott. A székely festékes eredetét a korábbi kutatások nem határozták meg pontosan, de összehasonlító módszerek segítségével megállapították, hogy „a legrégebbi időkből nyúlik vissza”, hiszen a szőnyeg minden „jó módú” állattenyésztő, sátorozó nép fontos lakásberendezési kelléke volt. Bár azt, hogy mely kortól fogva van így, nem állapították meg egyértelműen, de gyakran említik a török hatást: a székely festékes díszítőelemeiben az imaszőnyeg hatását mutatja, illetőleg a gyakori vörös alapszín is török eredetre utal. További hasonlóságokat fedeztek fel például az erdélyi (főként máramarosi) román, vagy a bolgár, rutén, szerb szőnyegek tanulmányozása során is. Szentimrei Judit (a kászoni festékessel kapcsolatos) közlése szerint, amiatt, hogy ezt a textíliát a régi típusú szövőszéken, nyüstben és bordában szőtték, s így a díszítményeknek alkalmazkodniuk kellett a szövőszék adta lehetőségeihez, „a magyar népművészetben sehol nem maradt fenn más népek művészetével annyi közös primitív díszítménykincs, mint éppen ezekben a szőtteményekben.” (Szentimrei 1972: 184–185.) Így például egyes ékalakú minták nemcsak a román, hanem a szumátrai gyapjúszőttesekben is megjelennek, a vízfolyásos vagy farkasfogas díszítés „a nyugat-afrikai szövött párnáktól egészen a norvég szőttesekig” megtalálható. A régi székely festékes szövése, használat a 20. század elejéig, a két világháború közötti időszakig visszaszorult, ugyanúgy, mint a székely viselet vagy az egyéb házilag szőtt textíliák, posztók, vásznak. Egy Csikmenaságon folytatott kutatás során, hozománylevelek és más források alapján Kovács Dénes és U. Kerékgyártó Adrienne kimutatták, hogy az „asztalra való” festékes már korábban, míg az ágyterítőként használt festékes a huszadik század első felében eltűnt a népi használatból (Kovács–Kerékgyártó 1999).

Vámszer Géza 1977-ben jegyzi meg, hogy „a két háború között már csak Csíkban, Kászomban, később Gyergyószentmiklóson szőtték. Másutt, ha találtunk is néhány régi festékest, szőni már nem tudták. Az első világháború utáni években már-már Csíkban is elfelejtik a szövését, ha 1925–1935 között nem akad néhány lelkes csíki értelmiségi asszony, akik felismerték a festékesek szépségét és értékét, s támogatásukkal felújították készítését. Azóta évtizedek teltek el s napjainkban újra szövik, keresik.” (Vámszer 1977: 38.)

A FESTÉKES SZÖVÉSE, DÍSZÍTMÉNYEI

A szőnyegkészítés három alapvető módja, a szövés, csomózás és hímzés közül a székely festékesre az előbbi alkalmas, jóllehet egy-egy régi festékes szőtt anyagán hímzett díszítés is

található. A székely festékes szövése az egyszerű vászon szövéséhez hasonló: a szövőszékre (osztovátára) hosszában kifeszített láncfonalon, a felvetőn merőlegesen átvezetik a belfonalt, azaz a beverőt, s ezt beverik a bordahéjjal. Kezdetben a felvető házilag sodort (sírített) kenderfonal, míg a beverő házilag font gyapjú. A házilag sírített kenderfonalat később a bolti spárta vagy a pamutszálból gépileg sodort halászfonal váltotta fel. A beverő fonala anyaga a juh gyapja, melyet régebben a székely racka juh szálásabb, durvább, érdesebb gyapjújából készítettek, később, jóval kevesebben használták a cigája vagy berke gyapjút, mely az előbbinél lényegesen drágább volt. Egy négyzetméter festékes szövéséhez körülbelül 1 kg gyapjú szükséges. A régi székely festékes leggyakoribb mérete kb. 160x200 cm – mivel azonban az egyszerű osztovátája csak 80-90 centiméter széles, a festékest két szimmetrikus részből (szélből) szövik, amelyeket egymással szembefordítva, a hossztengely mentén, vigyázva a díszítmények folytonosságára, összevarrnak. Megjegyzendő, hogy a festékesek mindkét oldala, színe és fonákja szemre, tapintásra és technikára teljesen egyező.

Vámszer Géza összegzését idézve, a régi székely festékes legegyszerűbb díszítő eleme a csík és a kocka, ezeket gyakran használják szegő-, záródísznek. Ezeknek a kisebb elemeknek az elrendezése adja a farkasfogas (vízfolyásos), szarufás, rákos (ráklábas), csillagos és koszorús elnevezésű díszítványokat. Ezen elemek egymáshoz rendelésével készülnek az összetettebb motívumok, melyek nem csak függőleges és vízszintes vonalakat tartalmaznak, hanem átlós vagy ferde irányúakat is. A motívumok szövésénél alkalmazott technikai eljárások alapján két fő díszítványtípus figyelhető meg: a derékszögös lépcsős és a ferde vonalú késnyelves. A székely festékes háromféle szövési technikát ötvöz, aszerint, hogy a két szomszédos színű gyapjúfonal hogyan találkozik a felvetőszálon, ezek a *foglalós*, a *kilépéses* és a *torontáli* technikák.

PÁLL ETELKA SZEREPE A GYERGYÓI SZÉKELY FESTÉKES REHABILITÁCIÓJÁBAN

Páll Etelka 1966-ban született, Gyergyószentmiklóson. Mint mondtam, saját bevallása szerint gyermekkorától textilesnek készült, szabni-varrni korán megtanult, s egy ideig állami és magánvállalatoknál dolgozott is a textilszakmában. A székely festékesek készítése iránt érdeklődve, a 2000-es évek elejétől kezdte felkutatni, megtanulni a már szinte teljesen kiveszett technikákat. A növényi festés terén előbb idős emberek megőrzött tudására igyekezett támaszkodni, ám csakhamar kiderült: legtöbben ugyan emlékeztek a valamikori növényi festésre mint gyakorlatra, de a módszerekre, a növények konkrét felhasználási módjára már nem. Néhányan például emlékeztek még arra, hogy a háború után, szegény időkben égerfa, tölgyfa kérgével gyászruhákat festettek.

A helyi jellegű információk hiányában Páll Etelka két forrásra támaszkodhatott: különböző romániai és magyarországi múzeumokban, könyvtárakban kutatott, könyveket olvasott (például Kemendi Ágnes könyvét, 1989), néprajzkutatókat kérdezett meg, s mindeközben kitartóan kísérletezett.

Korábbi, mondhatni igen alapos gyógynövényismereteire támaszkodva, festőnövényeket gyűjtött és azokat próbálgatva bővítette a saját festékes színskáláját. A kísérletezéseknek köszönhetően, 2002 telén már rendelkezett egy-egy maréknyi megfelelő minőségűre festett gyapjúfonállal. Ebből előbb nővére segítségével próbáltak hagyományos mintákat szőni a szövőszéken (a szövőszéken való szövést, annak előkészítését, a felvetést és egyebet idősebb asszonyoktól időközben eltanulták), ám hamar nyilvánvalóvá vált, hogy a

bonyolultabb technikai fogások elsajátításához szakavatott személy segítsége szükséges. Ezért felkereste Portik Erzsébet szövőasszonyt, akit szintén gyermekkorától fogva ismert.

A növényi festés és a rakottas (festékes) szőnyegek készítése első perctől nem öncélú hobbi volt. Azon túl, hogy Páll Etelka úgy döntött, ebből szeretne a továbbiakban megélni, tudását, eredményeit a kezdetektől igyekszik megmutatni és átadni másoknak is. 2005-ben kezdeményező, alapító tagja lett a *Portéka Egyesület*nek, melynek egyik fontos tevékenysége a gyergyói gyerekek különböző kézműves ágazatokban való oktatása. Az egyesület által működtetett játszóháza mellett 2008 körül létrejött a gyergyószentmiklósi Tarisznyás Márton Múzeum Textilháza is, ahová immár fiatalok, felnőttek is járnak ismereteket szerezni. Páll Etelka tíz éve elkezdett kézműves tevékenysége fokozatosan hozta meg gyümölcseit. Ezek között talán a legfontosabb az, hogy a székely festékest újra köztudatba hozta, sajátos színvilágával az ipari színezésű egyéb termékek között igazi, egyedi egyéniséggé vált. Kiállításai voltak Bukarestben, Budapesten, Békéscsabán, Miskolcon, s számtalan egyéb helyszínek mellett rendszeresen Gyergyó környékén is. Székely festékeseit 2008-ban a Transylvania Authentica minősítéssel tüntették ki, 2010-ben Békéscsabán, a XII. Országos Textiles Konferencia díjazásán megszerezte a második helyezést.

Hogy idáig eljusson, Páll Etelkának végig kellett járnia azt az utat, amelyből vallomása szerint sokat merített, s mely jelenlegi egyéni teljesítményének minőségéhez vezetett.

Elsősorban azt kellett megtapasztalnia, hogy termékeire nem csupán egyéni fogyasztók, hanem a társadalom különböző szegmensei is kíváncsiak. Már tevékenysége elején, 2003-ban kiállítást rendeztek munkáiból, s ettől kezdve köztudottá vált, hogy olyan hagyományt elevenít fel, mely a lokális, regionális közösség reprezentatív eszköze lehet. Így a közösség igényt formált munkái iránt, s lassan rendszeressé váltak a kiállításai. A folyamat természetesen vitte tovább tevékenységének hírét, így Magyarországon is több kiállításra került be egy-egy festékes szőnyege. Büszkén mondja el, hogy olyan egyedít alkot, melyet egyre többen ismernek fel bárhol, ahol az megjelenik, illetőleg nem csak a *gyergyói*, hanem a *csíki* székely festékes új formáját tisztelik benne. Ez egyébként nyilván annak a következménye is, hogy a szakirodalom sokkal többet beszél a csíki székely festékesről, a gyergyóiról alig maradtak fenn adatok. Többnyire múzeumi gyűjteményekben található ilyenek, ezeket Páll Etelka kutatásai során egytől egyig szemügyre is vette.

A fokozatosan kialakuló sikertörténet azonban egy idő után Páll Etelka számára negatív élményeket is tartogatott. Az általa létrehozott *Portéka Egyesület*, melynek aktív tagja között eleinte rézdomborító, varrónő, gyöngyfűző is volt, Gyergyószentmiklós számos kulturális eseményének részese lett. Ebből a tényből azonban keserűsége származott: mindamelllett, hogy lelkesen igyekezett helytállni, kivenni a részét a helyi civil szféra aktivitásaiban, egy idő után úgy érezte, hogy kihasználják, hogy az egyesület többet segít másoknak, mint amennyi támogatást, vagy egyáltalán elismerést cserébe kap. Így tevékenységének kulturális vetületét számos esetben könnyvelte el személyes veszteségeiként: úgy érezte, kötelezik, hogy képviselje régióját különböző fórumokon, miközben mindez kézműves tevékenységének kárára ment, idejét rabolta. Nem beszélve arról, hogy lassan úgy kezdte érezni, a politika is közelebb kívánja vonzani magához, illetőleg sok reprezentatív tevékenységre való felkérés mögött politikai érdekek állnak. Ezekből aztán fokozatosan tanulságot kovácsolt magának, és korlátozta megjelenéseinek számát, helyét, idejét. Közben folyamatosan alkotott, 2010-ben nagyszabású kiállítás elkészítésébe kezdett, mely 2011 nyarától napjainkig vándorol Székelyföldön, hamarosan pedig Magyarországra érkezik. Minden bizonnyal kézműves karrierje eddigi legnagyobb teljesítménye a kiállítás anyagát képező tizenhat nagy méretű székely festékes.

Termékeinek értékesítése külön figyelmet érdemel. Miután nagyobb, hosszabb ideig készülő textildarabokról van szó, nehézséggé vált számára, hogy egy-egy kézműves vásárra

megfelelő mennyiségű terméket tudjon előállítani. Mindehhez kapcsolódik a „zsűrízés” negatív tapasztalata is: néhány székelyföldi szakember, azzal a céllal, hogy egyes kézműves vásárokon valóban autentikus, hagyományos népi termékek jelenjenek meg, és a nem megfelelő értékű termékeket ki lehessen küszöbölni, válogatás alá vették a jelentkező kézműveseket. Így aztán olyan szakmai kérdésekben kellett vitába szállnia, melyekről úgy érezte, nem kerülhet ki nyertesén, ráadásul nem a saját hibájából. Úgyhogy az utóbbi időben szinte nem is jelenik meg kézműves vásárokon, termékeit megrendelésre készíti, minden egyes darabot úgy ad el, hogy előtte megbizonyosodik, az jó helyre kerül. Jómagam is tanúja voltam egy esetnek, amikor egy budapesti házaspárnak annyira megtetszett egyik szőnyege, hogy mindenáron meg akarta vásárolni. Azonban a szőnyegen megjelenő színek külön történettel, élményekkel szolgáltak Páll Etelka számára, történetesen sikerült olyan zöld árnyalatot létrehoznia, amit csak nagyon nehezen lehet, éppen ezért az illető darabtól nem akart megválni. Hosszú alkudozás után végül úgy adta el a terméket, hogy megígértette a vásárló házaspárral, amennyibe kiállításra szeretné vinni az adott darabot, azt ők a jövőben bármikor rendelkezésére bocsátják.

Láthatjuk tehát, hogy Páll Etelka nem csupán termelő tevékenységet folytat, hanem személyes kapcsolatokat ápol saját termékeivel, ha mondhatjuk így. Tevékenységét küldetés-ként fogalmazza meg, a Portéka Egyesülettel ezt a küldetést kívánta jogi alapokra helyezni, több-kevesebb sikerrel.

PORTIK ERZSÉBET – A LÁNCSZEM

A Portéka Egyesület másik alapító, aktív tagja Portik (sz. Angi) Erzsébet, 1939-ben született Gyergyószentmiklóson. Elmondása szerint édesanyját, Angi (sz. Both) Terézt (1898-1981) és még néhány másik gyergyói asszonyt a Csíkpálfalváról ideköltözött Gál Ferencné tanította a festékes (vagy ahogy errefelé hívták, székely rakottas) szövésére, a két világháború között. Gál Ferencné tulajdonképpen a Csíkpálfalván elkezdett tevékenységét folytatta Gyergyószentmiklóson, szerepe a székely festékes újraélesztésében jelentős: előbb maga szötte a festékest, majd amikor szaporodtak a megrendelések, asszonyokat tanított meg szőni. Gyergyóba költözve is folytatta ezt a munkát, újítként széles szövőszékeket készített, melyeken a festékest nem két darabban, hanem egyben meg lehetett szőni.

Később már Portik Erzsébet édesanyja adta tovább a tudást más asszonyoknak, az oktatás saját portájukon folyt. Itt tanult meg Portik Erzsébet is szőni lánykorában, mint mondja, rendkívül fogékony volt a bonyolult minták, technikák használatára. A szövés akkoriban az egész család tevékenysége volt, nővére fonta a gyapjút, bátyja bogozott, gőzölt, vasalt, huga is szőtt stb. Megrendelés bőven volt, meg lehetett élni belőle. Sok festékes készült például templomok számára, s a megrendelések egyre messzebbre érkeztek. Eleinte csak a barna árnyalatait, drapp, mogyoróbarna, sötétbarna (vagy ahogy maguk között nevezték, „négerbarna”) színeket, valamint a pirosat s ennek árnyalatait, a fréz, bordót, ritkábban a zöld színeket kombinálták. A hagyományos mintáktól farkasfogas, szentjánosos, halas, csillagos) később fokozatosan eltávolodtak, Portik Erzsébet szőtt figurális mintákat, sőt, színes képeket is másolt rá szőnyegekre. A régi mintákhoz, a növényi (burjányos) festéssel színezett gyapjúhoz Páll Etelka révén tért vissza, 2000 után.

Portik Erzsébet kézműves tevékenysége, a mellékelt interjú bizonyossága szerint is, sikertörténet. Fiatalon megtanult mesterségét egyfolytában űzte, mai napig, közben viszont mindig az adott időszak igényeinek kellett megfelelnie. Pontosabban annak, hogy a megrendelő éppen mit vár el tőle. Az ő megítélésében a hagyománytól való eltérés nem negatív jelentőségű,

hanem megélhetése szempontjából szükséges lépés. Hamar rá kellett jönnie, hogy az a hagyományos szövési technika, mintavilág, melyet megtanítottak neki, idejétmúlt a fogyasztói réteg szempontjából. Saját egyénisége, a szövés iránti szeretete ugyanakkor alkotásra is készítette, s így lassan abbamaradt a hagyományos minták, színek alkalmazása. A huszadik század második felére, Gyergyó vidékének iparosítása, a lengyár és a szövőde létesítése új színvilágot, és egyúttal új igényeket hozott. A fokozatosan divattá váló figurális elemek, a képszerűség jelentős mértékben átalakította az általa szőtt szőnyegek tematikáját. Mindeközben a fiatal korában megtanult szövési technikán alig alakított, elmondása szerint.

A sors azonban úgy hozta, hogy idős korára, Páll Etelka révén újra ahhoz a hagyományos mintakincshez kellett nyúlnia, melyet fiatalkorában megtanult és gyakorolt. Elmondása szerint ez semmilyen nehézséget nem jelentett számára, sőt, az sem, hogy régóta birtokolt tudását átadja a fiatal érdeklődőnek.

FESTŐNÖVÉNYEK – AZ ALAPVETŐ NYERSANYAG

A továbbiakban, egy kis kitérőként, azokat a festőnövényeket ismertetném, melyeket Páll Etelka a legtöbbször használ. Mint mondtam, Páll Etelka nem talált a helyi idős társadalomban senkit, aki emlékezett volna az egyes növények festésre való alkalmazására, annak technikájára, módszereire. Így Páll Etelka könyvek alapján kezdett kutatni, illetőleg növényeket gyűjtött és azokat próbálta ki. Ki kellett tanulmányozza, hogy mely növény milyen időszakban szedhető és alkalmazható leginkább, meg kellett barátkozzon a gondolattal, hogy két egyforma színt szinte lehetetlen egy nagyobb egységen (sárga, zöld, barna) belül hajszálpontosan megismételni. Az időjárás, az évszak, a napszak, a szárazság vagy csapadékos év mind befolyásolja egy-egy növény alkalmazhatóságát.

Páll Etelka színskáláját három fő csoport, a barnás, zöldes és sárgás árnyalatok alkotják. A festőnövényekkel való gyapjúfestés meglehetősen alapos növényismeretet, az élő természet különböző folyamataiban való jártasságot igényel. Így például tudni kell, hogy miután a fák nedvei tavasztól őszig vannak mozgásban, és a Hold járásával szoros összefüggésben keringenek, bizonyos fakérgeket ennek megfelelő időben kell begyűjteni. Ugyanígy, az évszakok szerint, a növény életkorának, érettségének függvényében, vagy éppenséggel szárazság idején változik az egyik-másik festőnövény által elérhető színárnyalat is. Emellett a két fő színrögztítő, a timsó és a rézgálic is hozzájárul az árnyalatok alakulásához. A legtöbb esetben a frissen szedett növény a legalkalmasabb erre a feladatra, a mennyiséget tekintve pedig a megfestendő gyapjúéval nagyjából megegyező tömegű festőnövény szükséges. A növényeket ki kell áztatni, vagy főzetet kell készíteni belőlük, a megfelelő rögzítőszer használata pedig igen tartós festést biztosít. *Barnás árnyalatok* festéséhez alkalmas a zöld dióburok, a diófa, nyírfa, égerfa, tölgyfa kérge, valamint a hagymahéj. A diófakéreggel a mogyorószíntől a sötétbarnáig számos árnyalatot lehet festeni, a diófakéreg, nyírfakéreg drappos színeket, az égerfa sötétebb barnát, a tölgyfakéreg szürkés, feketés árnyalatokat produkál. A száradó vagy száraz hagymahéjjal egész évben szép barnás színeket lehet festeni. A barnás színek rögzítéséhez minden esetben timsó használandó. *Zöldes árnyalatoknál* rézgáliccal kell a színeket rögzíteni. Kellemes árnyalatokat lehet kihozni a diófavélel, csalánnal, cickafarkkal, vérehulló fecskefűvel, nyírfavélel, erdei aranyvesszővel. A csalán például tavasszal, zsenge korában világosabb, később erősebb zöld színekhez, a vérehulló fecskefű pedig sárgászöld színekhez alkalmas. *Sárgás árnyalatot*, ezúttal ismét timsóval rögzítve, a körömvirág, bűdöske, dália-szirom, hagymahéj, aranyvessző, nyírfavél kínál.

Az említett nyersanyagokhoz egyszerre könnyű és nehéz hozzájutnia. A növények nagyrészt maga gyűjti be, illetőleg az olyanokat, melyek Gyergyó rideg éghajlatát kevésbé szeretik, a közeli vidékekről, például Csikból vagy Sóvidékről szerzi be. Ez legtöbbször nem annyira anyagi nehézséget, mint inkább időigényt jelent számára.

A FIATAL PÁLL ETELKA – PÁLL ETELKA ÉS A FIATALOK

Páll Etelkát számos gyermek és fiatal veszi körül, erre pedig intézményes keret is létezik évek óta, főként miután a gyergyószentmiklósi Játsszóház beköltözött 2006-ban a Tarisznyás Márton Múzeumba. Így Páll Etelka képesítetlen, de gyakorlott múzeumpedagógiai szakemberré vált az évek során. Az iskolaidőben, heti rendszerességgel tartott foglalkozásokon nemezelést, madzagszövést, bogozást, szóval egy halom hagyományos mesterséget tanított a gyermekeknek, fiataloknak. Egy alkalommal textilművészeti szakon végzős egyetemista lány öt hatalmas nemezének elkészítésében segédkezett, jobban mondva, irányította azt. Ezen kívül hagyományos ételek elkészítésében jártas, az év jeles napjaihoz kötődő étkeket, mint például farsangkor a ciberelevest, rendszeresen készíti otthon is, nem csak mesterségbemutatókon. Egyszóval, egészen nagy skálán mozog a tudása amellett, amit hivatalosan művel. Ráadásul valamiféle különleges tehetsége van aziránt is, hogy bizonyos fiatalokat, gyerekeket, akik fogékonyak az ilyesmire, maga mellé állítson, és megszerettesse velük, megtanítsa nekik az egyes népi mesterségek alapjait. A múzeumi Játsszóháznak nagy sikere volt, és bizony volt, hogy egyetlen fityinget nem kapott az ott heti rendszerességgel folytatott tevékenységéért. Kérdeztem többször is tőle, hogy megérte-e neki ezt ingyen csinálni. Nem azzal válaszolt, hogy „Nem”, vagy „Igen”, hanem azzal, hogy „Akinek nem éri meg ingyen, az ne csinálja. Ez senkinek se kötelező.” Állítom, hogy a nálánál fiatalabbak, de még idősebbek is nem csak kézművességet, hanem egy ilyesfajta életfilozófiát tanultak, tanulnak tőle. Ugyanakkor az sem kétséges, hogy számos olyan személyt, aki másegyebet vallott, eltávolított maga mellől. Engedjék meg, hogy kutatóként itt megjegyezsem, tudományosság ide, szakterminológia oda, rendkívül nehéz Páll Etelkáról objektíven írnom. Pedig igyekszem. De tény, hogy engem is beültetett a szövőszekbe, tény, hogy én magam is tanítványává váltam, s ezt nem szándékozom titkolni, elhallgatni. A saját kutatásom tárgyának részévé váltam magam is, harmincéves fiatalként, és valahogy úgy, hogy az több a résztvevő megfigyelésnél. Mindez azonban nem az én szemszögemből fontos, hanem ezzel is láttatni szeretném: Páll Etelka nem hétköznapi egyéniség.

A „toborzás” egyébként tudatosan történik. Például táborokban való részvételkor: a Boncidai Kastélynapokon, vagy az EMI-táborban Páll Etelka évről évre jelen van, nem csak székely festékesekkel, hanem az általa szervezett kézművesekkel is, többek között a dánfalvi Vizi Jenő keramikussal, hogy csak egy példát említsek.

Az oktatás, melyben a fiatalokat részesíti, gyakran célirányos is ugyanakkor. Páll Etelka arra is oda szokott figyelni, hogy a mindenféle tevékenységek között mik a hiányosságok. Egy ilyen példa volt, amikor engem összehozott egy idős asszonnyal, hogy tanuljam meg a nyüstkötést. Nem sikerült, pedig jól jött volna, mert éppenséggel nyüsstöt kötni nem sokan tudnak, és a szövéshez bizony jól jönne egy-egy új alkatrész. Az idősekre is gondol: sokat emleget egy csikpálfalvi idős szövőasszonyt, akit egyszer összehozna Portik Erzsébettel, mondván, hogy volna mit beszéljenek, tanítsanak egymásnak.

E tudatosan épített, személyes kapcsolatokon alapuló rendszer tehát igen fontos kiegészítése Páll Etelka kézműves tevékenységének. Bevallása szerint azért is, hogy ne szűnjön

meg ismét az a folytonosság, mely például a hagyományos székely festékest évtizedekig pihentette, s majdnem teljesen eltakarította a köztudatból.

ÖSSZEGZÉS HELYETT: A KUTATÁS TOVÁBBI FELADATAI

Páll Etelka tehát olyan kézműves, aki mesterségét fiatalon választotta, elsődlegesen a saját megélhetése céljából. A kézművességben azt a lehetőséget látta, amit Portik Erzsébet tevékenysége igazolt: egy jól végzett ilyesfajta tevékenység is tud anyagi biztonságot teremteni, bármennyi kockázattal is jár ez.

Tevékenységét következetesen kezdte és úgy is viszi tovább mai napig. Kutatásait nem hagyta abba, kapcsolatokat keres és tart fenn eszmecsere céljából, táborkban vesz részt, tanul és oktat egyidőben. Kézművessége szellemi kulturális jellegű is, nem csupán tárgyalgatásban merül ki. És e ponton lehet, hogy tanulsággal szolgál akár a további kutatások számára, akár a fiatal, most vagy ezután pályakezdő kézművesek számára is. A kézművesség ugyanis, úgy tűnik, együtt jár egyfajta identitással. Természetesen mint minden más is, de ebben az esetben különösen figyelnie kell arra a kutatónak, hogy ne csupán a tárgyalgatás kontextusait tartsa szem előtt. Ne csupán a kész terméket nézze, vagy annak konkrét elkészítési folyamatát, hanem a szociális, kulturális, társadalmi kontextust is, amelyben az illető termék létrejött.

A pályakezdő kézműves fiatalnak manapság szintén szembe kell néznie ezekkel a kontextusokkal. Sok olyan kézműves ágazat jelenik meg, melynek nincsenek jól meghatározott, akár adott földrajzi területen létező hagyományai. A kézműves vásárokon arcfestők, rézhuzalból ékszereket készítőik jelennek meg, batikolt ruhák, ipari dizájn egyetemi szakon megtervezett bőrtáskák, tehát iparművészeti jellegű cikkek kerülnek eladásra. Olyan termékek, melyek beleillenek a kézművesség hagyományosan értelmezett fogalmába, miközben teljesen újak a kínálat skáláján, és akár kielégítik az egyediség, minőség kívánalmait is. Azokat az elvárásokat, melyekkel, úgy tűnik, a társadalom, a fogyasztói közönség újabban jelentkezik.

Ezen fiatalok ugyanakkor nagy bátorságot tanúsítanak akkor, amikor hozzáfognak tevékenységükhöz. Egyrészt éppen azért, mert újítanak, illetőleg mert iparművészeti tevékenységet folytatnak, és nem hagyományos értelemben kézműveskednek. A kézműves vásárok azok a helyszínek, ahol ezeket a jelenségeket jól meg lehet figyelni. Jőmagam több ilyenben vettem részt az elmúlt időszakban, és számos fiatal kézművessel álltam szóba. Sok esetben arról panaszkodtak, hogy nehézséget jelent bejutni egy-egy ilyen vásárra, mivel termékeik „nem elég hagyományosak”. Márpedig Székelyföldön jelenleg nincs tisztázva, mi tartozik a kézművesség, az iparművészet, vagy éppenséggel a népművészet fogalomköréhez. Az történik ehelyett, hogy bizonyos fiatalok a maguk számára is tetsző szabadságot vállalva, egyedi termékkel igyekeznek előrukkolni, s annak eladásából megélni. Csakhogy ezeknek a termékeknek az eladására egyelőre kizárólag a kézműves vásárok, vagy pedig szerencsés esetben a jó reklámnak, internetes marketingnek köszönhető egyéni megrendelések nyújtanak lehetőséget. Kevés esetben lehet ezeket a termékeket „népművészeti boltokban” eladni, a fogyasztói társadalom ugyanis ilyen helyekre kimondottan hagyományos, vagy annak vélt termékekért megy el.

Jelen kutatás csupán kezdete szeretne lenni egy hosszabb vizsgálatnak. Kísérlet arra, hogy hogyan lehet ősrégi hagyományokkal egy kontextusban, érdemben beszélni a mai

fiatalok kézművességéről. Hogyan kerül Gyergyócsomafalvára keramikus, amikor Gyergyó vidékén soha nem volt, vagy nem maradt fenn, még információ szintjén sem, népi kerámia? Hogyan válnak fokozatosan egy iparművészeti jellegű keramikusság termékei Gyergyó vidéké, de az egész Székelyföld egyik fontos kézműves termékeivé? Hogyan egészíti ki ezzel a tevékenységgel a Csíkdánfalván tevékenykedő, ugyancsak fiatal, hagyományos kerámiát előállító kézműves munkásságát? Hogyan hatnak kölcsönösen egymásra ezek a manufaktúrák? Vagy hogyan kerül Kolozsvárra egy gyergyói származású fiatalember, aki jelenleg élettársával egyetemben az országot járva, az általuk bőrből készített, teljesen újszerű, ám igen népszerűvé vált ékszerek eladásából él és gyarapszik?

Mi lesz a sorsa a jövőben a pályakezdő fiatal kézműveseknek? Előreláthatók-e azok a folyamatok, amelyek kereslet-kínálat, hagyomány-újítás kontextusában befolyásolják ezek tevékenységét? Nos, ezek azok a főbb kérdések, melyekre az elkövetkezőkben a néprajzkutatásnak fokozottan oda kell figyelnie.

SZAKIRODALOM

- Appadurai, Arjun
2001 A lokalitás termelése. *Regio* XII. (3) 3–31.
- Barth, Friedrik
1996 Régi és új problémák az etnicitás elemzésében. *Regio* VII. (1). 3–25.
- Bonnet-Carbonell, Jocelyne
2009 A vasárnapi séta, a fiatalok nagykorúsodása. In: Keszeg Vilmos – Pozsony Ferenc – Tötszegi Tekla (szerk.): *A fiatalok vasárnapja Európában*. (Kriza Könyvek, 35.) BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék – Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 50–65.
- Bourdieu, Pierre
1985 Az identitás és a reprezentáció. A régió fogalmának kritikai elemzéséhez. *Szociológiai Figyelő* I. (1) 7–22.
- Domanovszky György
1981 *A magyar nép díszítőművészete*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Domonkos Ottó
1991 Kézművesség szerepe a falu anyagi kultúrájának alakításában. In: Uő (főszerk.): *Magyar néprajz* III. Akadémiai Kiadó, Budapest. 7–154.
- Farkas Irén
1998 Csíki festékesek a Csíki Székely Múzeumban. In: Boér Hunor (szerk.) *Acta*. II. Csíki Székely Múzeum – Székely Nemzeti Múzeum, Csíkszereda–Sepsiszentgyörgy, 243–258.
- Fél Edit – Hofer Tamás – K. Csilléry Klára
1980 Népművészet. In: Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon* III. Akadémiai Kiadó, Budapest, 742–749.
- Glatz Ferenc (a szerkesztőbizottság elnöke)
2000 *Magyar Nagylexikon 10. Ir-Kip*. Magyar Nagylexikon Kiadó, Budapest.
- Kaschuba, Wolfgang
2004 *Bevezetés az európai etnológiába*. Csokonai Kiadó, Debrecen.
- Kemendi Ágnes
1989 *Festőnővények*. Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó, Budapest.
- Keszeg Vilmos – Pozsony Ferenc – Tötszegi Tekla (szerk.)
2009 *A fiatalok vasárnapja Európában*. (Kriza Könyvek, 35.) BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék – Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár.

Kovács Dénes – U. Kerékgyártó Adrienne

1999 Menasági festékesek. In: U. Kerékgyártó Adrienne: *Csikmenaság népművészete*. (Series Historica Ethnographiae. A Néprajzi Múzeum Tudománytörténeti kiadványsorozata, 10.) Néprajzi Múzeum, Budapest, 45–55.

Máté Gábor

1988 A népművészet elgiccsesedése. A giccs és a népművészet. In: Uő: *Ízlésficam. A giccs világa*. Tudományos és Enciklopédiai Kiadó, Bukarest, 102–106.

Niedermüller Péter

2005 Transznacionalizmus: elméletek, mítoszok, valóságok. In: Kovács Nóra – Osvát Anna – Szarka László (szerk.): *Etnikai identitás, politikai lojalitás. Nemzeti és állampolgári köttődések. Az MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet évkönyve 4*. MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 52–56.

2006 A lokalitás metamorfózisai. *Replika*. (56–57) 33–44.

Paasi, Ansi

1989 A régiók fejlődése és a regionális identitás kialakulása. *Tér és Társadalom* 3. 70–79.

Szabó T. Attila

1956 A festékes és társai. *Ethnographia* LXXVI. 99–108.

Szentimrei Judit

1972 Szőttes és varrottas munkák. In: Dr. Kós Károly – Szentimrei Judit – dr. Nagy Jenő: *Kászoni székely népművészet*, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 157–216.

Vámszer Géza

1977 Adatok a csiki festékes tanulmányozásához. In: Uő: *Életforma és anyagi műveltség*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 38–54.

Viski Károly

1928 *Székely szőnyegek. Tizenhat színes táblával*. Budapest.

ACTIVITATEA ȘI STRATEGIILE EXISTENȚIALE ALE TINERILOR ARTIZANI, MEȘTEȘUGARI SECUI

Lucrarea de față se dorește a fi un fel de formulare a unor întrebări, care să atragă atenția asupra faptului că o mare parte a activităților artizanale, meșteșugărești din Secuime, care vin să satisfacă necesitățile actuale de consum, respectiv aparatul cvasi-instituțional ce s-a format în jurul acestora (asociații artizanale și meșteșugărești, organizațiile organizatoare a târgurilor și expozițiilor etc.) de cele mai multe ori nu clarifică în mod corespunzător definiția a ce și sub ce formă înseamnă artizanal/meșteșugurile/arta populară în societatea de astăzi.

THE ACTIVITY AND EXISTENTIAL STRATEGIES OF YOUNG SZEKLER ARTISANS, CRAFTSMEN

The present paper attempts to raise some questions in order to draw the attention on the fact, that most of the handicraft activities from Szeklerland, coming to satisfy the contemporary consumers' needs, respectively the quasi institutional apparatus built around them (artisanal or handicraft societies, the organizations organizing the fairs and exhibitions etc.) usually do not offer a clear definition of what handicraft/folk art/popular art means and what forms might it take in today's society.